

Comparatieve filosofie

#MeToo avant la lettre

Paul van Els

De #MeToo-beweging beroert vandaag de gemoederen. Het probleem van seksueel grensoverschrijdend gedrag is echter van alle tijden en culturen. Ook in het oude China werd over dit onderwerp nagedacht en gediscussieerd. Vaak gebeurde dit aan de hand van anekdoten die fungeren als een soort virtual reality waarin de wenselijkheid van handelingen en de geldigheid van regels kan worden getoetst. In dit artikel bespreekt Paul van Els niet enkel het belang van anekdoten in Chinese filosofische teksten, maar ook hun relevantie en toepasbaarheid in een hedendaagse context.

De afgelopen tijd is er onder de noemer van de MeToo-hashtag veel gesproken en geschreven over seksueel grensoverschrijdend gedrag, waarbij tal van voorbeelden aan het licht zijn gekomen, van ongewenste aanrakingen tot regelrechte verkrachtingen. Het debat gaat in brede zin over onderwerpen als machtsverhoudingen, normen en waarden, en de omgang tussen de geslachten. Zulke onderwerpen zijn niet van vandaag of gisteren, en evenmin beperkt tot ons deel van de wereld. Ook in andere tijden en culturen werd erover gesproken, bijvoorbeeld in het oude China.

Beter een goede buur

In Chinese filosofische geschriften komt de verhouding tussen man en vrouw regelmatig aan bod. In lange verhandelingen of in opgetekende gesprekken tussen wijsgeren en hun leerlingen, maar ook in anekdoten. De Chinese filosofische literatuur staat namelijk vol van anekdoten waarin veelal bijzondere gebeurtenissen worden beschreven. Zij dienen als aanleiding om bepaalde gedragingen te bespreken en te beoordelen. Neem deze passage als voorbeeld:

Onder de inwoners van de staat Lu was er een man die op zichzelf woonde. Zijn buurvrouw, een weduwe, woonde ook helemaal alleen. Op een nacht bracht een slagregen schade toe aan het huis van de weduwe. Ze snelde naar haar buurman om te schuilen, maar die hield zijn deur dicht en liet haar niet binnen. Door een venster vroeg de weduwe hem: "Hoe kun je zo hard zijn dat je me niet binnenlaat?" De man antwoordde: "Ik heb geleerd dat mannen en vrouwen tot hun zestigste niet samen horen te verblijven. Welnu, jij bent niet zo oud en

ik ben ook niet zo oud, vandaar dat ik het niet waag om je binnen te laten." Daarop vroeg de weduwe: "Waarom ben jij niet zoals Liuxia Hui? Die hield een jonge vrouw voor een gesloten stadspoort warm met zijn lichaam en niemand in het land sprak er schande van." De buurman antwoordde: "Liuxia Hui kon dat, maar ik beslist niet! Ik zal echter vanuit mijn zwakte gaan leren waar Liuxia Hui in uitblonk." Toen Confucius dit vernam, zei hij: "Geweldig! Niemand heeft ooit van Liuxia Hui willen leren zoals deze man. Getuigt het niet van wijsheid dat hij diens gedrag niet klakkeloos nadeed voordat hij het volledig onder de knie had?"

Deze passage komt uit het boek *Kongzi jiyu* (Lessen uit de school van Confucius), dat in overgeleverde vorm is samengesteld door Wang Su (195-256 n.Chr.) en bedoeld is als vervolg op het boek *Lunyu* (Gesprekken), waarin uitspraken en gesprekken van Confucius en zijn volgelingen staan opgetekend. De anekdote, gevolgd door het oordeel van Confucius, beschrijft een aanvaring tussen twee burens, maar vooral ook een botsing tussen twee kernwaarden van de confucianistische traditie: betrokkenheid en zedelijkheid.

Aan de ene kant wordt van mensen verwacht dat ze betrokken zijn met anderen, zeker wanneer die in nood verkeren. Een buurman hoort zijn buurvrouw dus te helpen wanneer haar huis door een stortbui onbe-

Paul van Els is universitair docent Chinastudies aan de Universiteit Leiden. Hij doceert en publiceert over Chinese filosofische teksten en over de taal waarin die zijn geschreven, het Klassiek Chinees. Kijk voor meer informatie op www.paulvanels.nl.

woonbaar is geworden. Zijn weigering leidt ertoe dat de vrouw hem “hard” noemt, oftewel een gebrek aan menslievendheid verwijt. De Chinese term voor wat zij bij hem niet vindt is *ren*, een van de hoofddeugden in het confucianisme. Het begrip kan op verschillende manieren worden vertaald, zoals ‘betrokkenheid’, ‘medemenselijkheid’ en ‘menslievendheid’. In het Chinees wordt het begrip geschreven met het teken 仁, dat bestaat uit de delen 人 ‘mens’ en 二 ‘twee’ en duidt op de verhouding tussen twee (of meer) mensen. In een notendop betekent *ren* dat men altijd de ander indachtig moet zijn en geen handelingen mag verrichten die een ander leed berokkenen. Had de buurman zijn hulpbehoevende buurvrouw onderdak geboden, dan was dat een fraai gebaar van *ren* geweest.

Aan de andere kant wordt van mannen en vrouwen verwacht dat ze zich in elkaars bijzijn op gepaste wijze gedragen, zeker wanneer ze niet met elkaar getrouwd zijn. De buurman in deze anekdote is ongehuwd, aangezien hij alleen woont, en de buurvrouw wordt aangeduid als weduwe, vandaar dat ook zij alleen woont. Het is voor deze ongehuwden van verschillende geslachten niet gepast om bij elkaar in huis te komen, vooral niet na zonsondergang. Nu kwam de vrouw die nacht natuurlijk noodgedwongen naar zijn huis, maar eenmaal binnen zou er méér kunnen gebeuren dan vooraf gedacht. Door haar buiten de deur te houden geeft de buurman aan dat hij niet kan waarborgen dat hij zijn geslachtelijke verlangens in bedwang kan houden, met alle narigheid van dien. Om dat te voorkomen valt hij terug op de regel die betrekking heeft op niet met elkaar getrouwde mannen en vrouwen onder de zestig jaar.

Op schoot zonder gevoos

De anekdote gaat dus over een botsing tussen twee deugden, betrokkenheid en zedelijkheid, oftewel over het morele dilemma tussen hulp bieden en afstand bewaren. Een ogenschijnlijk volmaakte oplossing dient zich aan in de persoon van Liuxia Hui (letterlijk: “de goedhartige van Liuxia”), de veel gebezigde bijnaam van Zhan Huo (720-621 v.Chr.), die beleend was met het gebied Liuxia in de staat Lu en alom werd geprezen om zijn deugdzaam gedrag. Volgens een overlevering moest Liuxia Hui eens buiten de stadspoort overnachten, net als een jonge vrouw die de poort evenmin voor de papklok had bereikt. Omdat de vrouw kou leed, liet hij haar op zijn schoot zitten en wikkelde hij zijn gewaad om haar heen. Hoewel hij de vrouw opwarmde met zijn lichaam, zou hij haar de hele nacht niet onwelvoeglijk

hebben betast. De gevleugelde uitdrukking “op schoot zonder gevoos” om aan te geven dat iemand zich altijd als een heer gedraagt, verwijst naar deze gebeurtenis.

Liuxia Hui was dus in staat om twee deugden gelijktijdig uit te voeren. Hij bood de vrouw een helpende hand én wist zijn handen thuis te houden, zelfs met zijn armen om haar heen! Dit is moraliteit bedrijven op het hoogste niveau, een vaardigheid die niet vanzelf komt. De buurman van de weduwe is zich daarvan bewust. Hij ziet in dat hij zijn handen misschien niet thuis kan houden in het bijzijn van de buurvrouw en belooft zich hierin te ontwikkelen, opdat ook hij uiteindelijk net zo bedreven wordt in de deugden als Liuxia Hui. Confucius – hier door de samensteller van de tekst, Wang Su, gebruikt als spreekbuis en als verpersoonlijking van de moraal – juicht de gedachtegang en de daaruit voortvloeiende handelswijze van de buurman toe. Ook hij plaatst zedelijkheid boven betrokkenheid als die twee confucianistische kernwaarden niet tegelijkertijd uitgevoerd kunnen worden, óók als dat betekent dat de hulpbehoevende weduwe elders een droog heenkomen moet zoeken.

Met een nadrukkelijke voorkeur voor zedelijkheid biedt deze anekdote een eenvoudige oplossing voor de huidige #MeToo-problematiek. Houd mannen en vrouwen strikt gescheiden, dan krijgt seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen de geslachten geen kans. Uiteraard is deze oplossing niet uitvoerbaar, vandaag net zomin als toen. Waarom is Confucius dan toch zo lovend over de buurman?

Postuum overspel

Het antwoord op deze vraag heeft er mee te maken dat de anekdote gaat over méér dan alleen een verstandige man-vrouwverhouding. Het confucianistische deugdenstelsel staat hier op het spel. Om dat te begrijpen moeten we stilstaan bij de volgende twee kanten van de anekdote:

Merk allereerst op dat de buurman zich in het verhaal nog niet wellustig heeft gedragen. Hij geeft alleen te kennen dat de mogelijkheid tot wellust bestaat wanneer hij zijn buurvrouw zou binnenlaten. De afweging die hij maakt is dus niet tussen betrokkenheid en zedelijkheid, maar tussen *zekere* onbetrokkenheid en *mogelijke* onzedelijkheid. Met het wegsturen van de vrouw kiest hij bewust voor een onbarmhartige daad, om zo de kans op een oneerbare daad uit te sluiten. Dat maakt de vraag alleen maar prangender waarom de mogelijkheid van de ene ondeugd zwaarder weegt dan de zekerheid van een

Liuxia Hui-stoel van Liu Dali (geb. 1956), Kunstmuseum Shandong.

andere ondeugd. Stel dat hij de vrouw had binnengelaten terwijl hij nog geen “Liuxia Hui” was. Hij zou haar daarmee de schijn van bescherming hebben geboden om zich vervolgens mogelijkwijs aan haar te vergrijpen. Dat laatste zou niet alleen leed veroorzaken bij de vrouw, maar ook schade toebrengen aan betrokkenheid als deugd. Wanneer mensen zich betrokken opstellen naar hulpbehoevenden, dan moeten die erop aan kunnen dat zij het beste met hen voor hebben. Is dat niet het geval, dan is er sprake van schijnbetrokkenheid, wat het vertrouwen in betrokkenheid doet afnemen. Met één uiting van onbetrokkenheid houdt de buurman dus, paradoxaal genoeg, betrokkenheid als deugd in stand. Dat verklaart waarom Confucius zijn gedrag toejuicht.

Merk vervolgens op dat we niet met stelligheid kunnen aannemen dat het in de anekdote gaat om *ongewenst* gedrag, met de buurman als dader en de buurvrouw als willoos slachtoffer. Het is ook mogelijk dat er iets moois opbloeit tussen de twee alleenstaande wilsbekwame volwassenen wanneer zij elkaar warm houden tijdens het nachtelijke noodweer. Dat zou echter *ongepast* gedrag zijn, omdat de weduwe eerder met een ander was getrouwd, een trouw die in het traditionele China niet ophield bij de dood. De zielen van doden werden – en worden in Chinees-sprekende gebieden nog steeds – geacht deel uit te maken van de wereld van de levenden. Huwelijken golden dan ook “tot *na* de dood ons scheidt”, met name voor vrouwen. Dat maakt bedpret met de buurman tot een soort “postuum overspel” dat de orde tussen levenden en overledenen verstoort. Om orde in de samenleving te bewaren – tussen levenden onderling én in hun verhouding met overledenen – zijn gedragsregels opgesteld waaraan men zich diende te houden. Een van die regels, zo vertelt de anekdote, is dat ongehuwde mannen en vrouwen onder de zestig niet samen mogen verblijven. Ook als er niets naars zou gebeuren tussen de buurman en zijn buurvrouw, of als er met beider instemming iets gezelligs gebeurt, dan nog druist hun samenzijn in tegen de geldende normen. Elke uitzondering daarop, ook in geval van nood, leidt mogelijk tot normvervaging. Daar waren confucianisten als de dood voor en het is mede daarom dat Confucius de handelswijze van de buurman toejuicht.

Vlammenzee en watervloed

In Chinese filosofische teksten vinden we tal van anekdoten waarin de hoofdpersoon voor het morele blok wordt gezet, door te moeten kiezen tussen twee deugden of, erger nog, tussen een deugd en het leven.

Zo was er een adellijke vrouw genaamd Boji, die getrouwd was met een hertog. Na tien jaar huwelijk overleed haar man en leefde zij als weduwe verder aan het hertogelijke hof. Toen daar op een nacht brand uitbrak weigerde ze te vluchten, omdat het voor een edelvrouw niet gepast was om 's nachts onbegeleid haar vertrek te verlaten. Terwijl Boji standvastig op haar geleidster wachtte, is ze omgekomen in de vlammenzee. Ook was er een jongeman genaamd Wei, die stiekem met een meisje had afgesproken onder een brug. Terwijl hij op haar wachtte begon het water in de rivier te stijgen. De jongeman wist niet van niet wijken, klemde wanhopig zijn armen om een brugpijler en vond zo de dood in het wassende water.

In deze twee voorbeelden worden noodgevallen beschreven waarin de hoofdpersonen moeten overwegen of de situatie ernstig genoeg is om af te wijken van de geldende normen. Voor de edelvrouw gold dat zij 's nachts niet onbegeleid naar buiten hoorde te gaan. Had ze dat toch gedaan, dan was ze weliswaar in leven gebleven, maar dan wel met de schande dat ze zich niet had gedragen zoals het een edelvrouw betaamt. Wie zich niet gedraagt als edelvrouw *is* in feite geen edelvrouw. Boji's keuze was dus tussen stoppen met mens-zijn, door te sterven in het vuur, of stoppen met edelvrouw-zijn, door te vluchten voor het vuur. Die keuze maakte voor haar geen verschil. Zij *was* zowel mens als edelvrouw: de dood van de een hield tevens het einde van de ander in. Voor de jongeman stond zijn betrouwbaarheid op het spel. Had hij op de rivieroever een veilig heenkomen gezocht, dan was hij blijven leven, maar dan wel als iemand die zich niet aan zijn afspraak had gehouden. Wei's keuze was dus tussen sterven als betrouwbaar persoon of doorleven als iemand waarop men niet kan rekenen. Voor hem was die keuze snel gemaakt, waardoor hij is uitgegroeid tot toonbeeld van betrouwbaarheid.

Dit soort voorbeelden wordt in Chinese filosofische teksten regelmatig gebruikt in bespiegelingen op gepast gedrag. De handelswijze van de hoofdpersoon staat steeds vast, maar het oordeel daarover niet. Zo wijkt de jongeman in alle vertellingen van de anekdote niet voor het water, maar wordt de uitdrukking “zo betrouwbaar als Wei” niet door iedereen gebruikt als uiting van bewondering. Integendeel, de meningen over gepast gedrag liepen sterk uiteen.

Aan de ene kant waren er voorstanders van een strakke inachtneming van de normen, zoals Liu Xiang (79-8 v.Chr.), een veelzijdige geleerde die onder meer het werk *Lienüzhuan* (Gegroepeerde levensbeschrijvingen van vrouwen) heeft samengesteld. Daarin roemt hij Boji als een voorbeeldige vrouw die “de weg van het vrouw-

zijn” had vervolmaakt. Dat betekent overigens niet dat hij vrouwen nadrukkelijk aanmoedigde om zichzelf op te offeren voor de goede zaak, maar wel om tot het uiterste te gaan bij het in acht nemen van de regels. Elke afwijking vormde immers een bedreiging die het stelsel van regels als geheel kon doen instorten. Mocht het nalven van de regels in uitzonderlijke gevallen leiden tot de dood, zoals bij de edelvrouw Boji of de jongeman Wei, dan genoot dat de voorkeur boven verder leven met een smet op het blazoen, althans volgens Liu Xiang en gelijkgestemden.

Aan de andere kant waren er pragmatisch ingestelde denkers, zoals de invloedrijke confucianist Mencius (372-289 v.Chr.). Toen hem eens werd gevraagd of het de regel is dat ongetrouwde mannen en vrouwen elkaars handen niet mogen aanraken, bijvoorbeeld bij het uitwisselen van geschenken, antwoordde Mencius bevestigend. Toen hem vervolgens werd gevraagd of een man zijn hand mag uitsteken naar een vrouw die dreigt te verdrinken, antwoordde hij dat wie dat niet doet een beest is. Alleen wie leeft volgens de regels kan een volmaakt mens worden, maar wie een medemens laat sterven is een onmens, aldus Mencius.

Virtual reality

Gedragsregels komen voort uit gebeurtenissen in de wereld waarin wij leven. Zij bestaan als algemene richtsnoeren, los van afzonderlijke gebeurtenissen, maar vinden uiteindelijk wel weer hun toepassing in de werkelijkheid. Er bestaat dus een nauwe band tussen het concrete en het abstracte, tussen menselijk handelen en gedragsregels die dat handelen in goede banen moeten leiden. In Chinese filosofische teksten wordt die band getoetst aan de hand van anekdoten. Of de gebeurtenissen die daarin worden beschreven echt hebben plaatsgevonden, flink aangedikt zijn of geheel verzonnen zijn, doet er niet toe. Waar het om gaat is dat zij dienen als een soort *virtual reality* waarin de wenselijkheid van handelingen en de geldigheid van regels kan worden getoetst. De toetsing verloopt pijnloos. Een anekdote kan iemand laten verbranden of verdrinken, zonder dat er daadwerkelijk een persoon voor moet sterven. Daarom

beschrijven anekdoten vaak uitzonderlijke gebeurtenissen. Had de geleidster van de edelvrouw een kamer gehad naast de hare, dan hadden ze samen kunnen vluchten voor het vuur. Had de jongeman óp de brug afgesproken met zijn meisje, dan waren ze wellicht samen oud geworden. Zulke *feel good* eindes zijn weliswaar goed voor ons gemoed, maar het gaat er in anekdoten juist om wat mensen doen, of zouden moeten doen, wanneer het niet goed gaat. Breekt nood wet? Of mogen morele wetten iemand noodlottig worden? Door aan de hand van anekdoten na te denken over dit soort vraagstukken, bepalen schrijvers van Chinese filosofische teksten voor uiteenlopende situaties wat wenselijk gedrag is en hoe streng gedragsregels moeten worden toegepast. Omdat anekdoten vaak door meerdere schrijvers in verschillende perioden werden aangehaald, is de discussie vele eeuwen blijven leven.

Dat brengt ons bij de huidige #MeToo-discussie. Seksueel grensoverschrijdend gedrag bestaat, maar wordt door slachtoffers om begrijpelijke redenen vaak verzwegen. Zo blijft dit gedrag iets vaags, waarvan niemand de gehele omvang kent of weet welke vormen het allemaal kan aannemen, en kunnen daders ongehinderd doorgaan met het veroorzaken van leed. Een belangrijk winstpunt van het #MeToo-debat is de stortvloed aan voorbeelden van wangedrag. De soms schrijnende verhalen klaren het vage en stellen ons in staat om beter te bepalen waar de grenzen liggen tussen gewenst en ongewenst gedrag. Zo vervullen #MeToo-verhalen een vergelijkbare rol als anekdoten in Chinese filosofische teksten, met als verschil dat er in het ene geval sprake is van gedachte-experimenten en in het andere geval van de harde realiteit.

Wellicht kunnen wij niet alleen iets leren van het belang dat in Chinese filosofische teksten wordt gehecht aan anekdoten, maar ook van de inhoud daarvan. Neem het voorval tussen de buurman en de buurvrouw. Daaruit valt te leren dat wie de kunst van de omgang met anderen nog niet zoals Liuxia Hui verstaat, dus wie niet weet of een goedbedoeld schouderklopje niet anders dan goedbedoeld begrepen wordt, die kan maar beter, zoals de buurman in het verhaal, het onzekere voor het zekere nemen.